

RECENZIÓK

KUSTÁR ZOLTÁN–NÉMETH ÁRON

Az Ószövetség és a reformáció

Tanulmányok a héber nyelvű Ószövetség és a protestantizmus kapcsolatának múltjából és jelenéből

Szerkesztők: Kustár Zoltán–Németh Áron

Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2018 (320 oldal)
ISBN 978-615-5853-05-0

Sorozat: Acta: Debreceni teológiai tanulmányok, 11.

A Szentírást a teológiai vizsgálódás középpontjába állító reformáció ötszázados jubileumán tudományos konferenciának adott otthont a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszéke, ennek eredményeit foglalja össze a most bemutatandó tanulmánykötet. A 14 előadó többsége református intézményből érkezett (Debrecen, Sárospatak, Pápa, Kolozsvár), két evangélikus és egy katolikus szerző biztosította a más felekezetek irányába nyíló kitekintést. Az ószövetségi közleményeket rendszeres és gyakorlati teológiai, hebraisztikai, irodalomtörténeti és egyházzenei témák színesítették. Szakértők segítségével betekintést nyerhettünk a tudományos diskurzusokba és megismerhettünk számos jelenséget és máig le nem zárult vitát az Ószövetség világából. Az alábbiakban rövid „olvasónaplóval” igyekszünk kedvet csinálni a konferenciakötet kézbeviteléhez.

A szerkesztők, Kustár Zoltán és Németh Áron három egységben 14 tanulmányt adtak közre. Az első blokk *A reformáció és az Ószövetség* címet viseli. Jutta Hausmann Luther és az Ószövetség viszonyát tárgyalja. Bevezetéké-

pen a reformátor héber nyelvhez való viszonyát, hermeneutikai elveit és a Zsoltárok könyvéhez készült magyarázatát ismerjük meg. Luther egységesen szemlélte a Szentírást két könyvét, az Ószövetség titkait az Újszövetségen keresztül igyekezett megfejteni, a „sensus literalis” segítségével Krisztust állítva írásértelmezése középpontjába.

Kustár Zoltán írása Kálvin és az Ószövetség viszonyát mutatja be. Az Ótestamentumból egész könyveket végigmagyarázó reformátor szemléletében a zsidó nép története része volt a mindenkori egyház történetének. Az írásmagyarázó Kálvinról megtudjuk, hogy forrásként mindig a masszoréta

szövegeket használta, amelyeket alapos nyelvi ismeretek birtokában interpretált. Gyakran bocsátkozott nyelvtani fejtegetésekbe, olykor kritizálva a szöveget. Más reformátorokhoz hasonlóan az Írást önmagával magyarázta, helyenként a mai tudásunk szerint nem teljesen helytálló módon. Magyarázatában a „sensus literarist”-t követte, elvetve az allegorizálást, annak művelése miatt Luther is elítélte.

Zsengellér József írása történeti távlatban mutatja be, hogyan helyezték a reformátorok a Szentlélek belső bizonygatótetele általi elismerést a kánonalkotás forrásává, szemben a korábbi (katolikus) egyházi döntésekkel. A 16–17. században még nem számított központi kérdésnek a kanonizáció, a magyar teológusok sem foglalkoztak vele elméleti síkon, helyette a kiadott bibliafordítások rendje határozta meg az elfogadást. A kiadásokat sorra véve: Károlyi és munkatársai lefordították az apokrifeket, velük tekintve teljesnek a Szentírást. Szenci Molnár a *Hanai Bibliában* már külön egységként adta közre őket. A Váradi Bibliából, Tótfalusi „Aranyas Bibliájából” és a Komáromi Csipkés-féle fordításból teljesen elmaradtak, ám sosem dogmatikai, inkább praktikus vagy anyagi okokból.

Benyik György a tridenti zsinat kanonizációs vitájának bemutatásával a katolikus fél nézőpontját tárja fel. A Vulgata születésének vázlata után a szövegromlás kijavítására tett kísérleteket, majd az 1442. évi firenzei zsinat kánonalkotó munkáját mutatja be. Az Ószövetség esetében a tridenti zsinat a zsidó örökség kizárólagossága helyett az egyházi használat alapján döntött. A szerző közli a „szent könyvek” jegyzékét tartalmazó 1546. évi dekrétum latin–magyar bilingvis szövegét is. Bár a zsinati atyák

a Vulgátát emelték egyedül használatos szöveggé, mégsem vált kizárólagos autentikus forrássá, elrendelték ugyanis annak a héber és görög nyelvi alapú revízióját. A revíziók történetét szintén vázolja a tizenhatodiktól a huszadik századig. A korai jezsuita bibliakommentátorok munkásságának ismertetése zárja a tanulmányt.

Balogh Csaba a Habakuk 2,4b reformáció korabeli magyarázatait vizsgálja. „Az igaz ember a hite által él” – olvasuk gyakran, ezúttal azt is megtudhatjuk, hogy milyen bonyolult nyelvi és exegetikai összefüggések rejtőznek az idézet mögött. Luther például a Habakuk-kommentárjában (1527) az Újszövetségre mutató igeheként, a Krisztusjövendölések közé sorolta, s igyekezett történeti kontextusba helyezni. Kálvin kommentárja (1559) Krisztusra mutató jövendölésként, a mindenkorai egyház magatartására vonatkoztatható intó próféciaként tálalta, s kevésbé „vitte bele” az újszövetségi vonalat. A szakirodalomban ma sincs konszenzus az igehely felől, a szerző új fordítási és értelmezési javaslatot közöl, amely szerinte jobban illeszkedik a próféta által megélt történeti valósághoz.

A második nagyobb egység *A magyar protestantizmus és az Ószövetség a 16–17. században* címet viseli. Koltai Kornélia a 16–17. századi magyar nyelvű Ószövetség-fordításokat (és parafrázisokat) vizsgálja. Három kérdés mentén dolgozza fel a fordításokat: milyen céllal készültek, milyen volt a fordító(k) hébertudása és a születő magyar irodalmi nyelvhez való viszonya. A kódexek latinból készült fordításai héberül nem tudó, a zsolozsmát érthetővé tenni igyekvő szerzetesek munkái voltak. A nyomtatott részleges fordítások (Benczédi Székely, Heltai és társai, Melius) többé-

kevésbé hasznosították az eredeti héber szövegeket. A Vizsolyi Bibliát és javított kiadásait már kiváló hébertudással rendelkező teológusok készítették, nyelvhasználatuk az egységesülés irányába hatott. Kitekintésként a szerző bemutatja a Káldi György-féle katolikus és a Péchi Simon-féle szombatos fordítást.

Engly Sándor Martin Bucer zsolttár-kommentárját s a benne felhasznált zsidó írásmagyarazatból eredő módszereket és forrásokat vizsgálja. A reformátor több alkalommal is foglalkozott az ószövetségi könyvvel: előadásokban tárgyalta, verses fordítást készített a gyülekezeteknek és magyarázatos latin fordítást is kiadott. Utóbbi az eredeti héber szöveg alapján született, felhasználva a zsidó exegézis (pl. Ibn Ezra, Kimhi, Rashi) eredményeit, a történeti keret és a más bibliai könyvekkel való kapcsolatokra tekintettel. Bucer azért is fordult a rabbinikus messiási magyarázatok felé, hogy azok segítségével adjon krisztológiai olvasatot a zsolttároknak.

Balla Ibolya az ószövetségi és a héber nyelvi oktatást vizsgálta a hazai kollégiumokban a 16–17. században. A korai időkben nem volt egységes tanrend, a tanárok felkészültsége és egyéni ízlése formálta a tananyagot. Debrecenben az 1657. évi törvények adnak hírt először a héber nyelv tanításáról, a 18. században két tankönyv is megjelent helyi szerzőtől. Patakon az 1621. évi iskolai törvények írták elő a szent nyelvek tanítását a tógás diákoknak, ehhez a néhány évvel későbbi könyvtárjegyzéken már két tucatnál több mű szerepel. Pápa esetében csak a 18. század második felétől vannak információink, Mándi Márton István és Lácza Szabó József működése kapcsán. Az első „ószövetséges”, Kocsi Sebestyén István csak a 19. század elején érkezett a pápai kollégiumba, a

század közepén Lőw Lipót pápai rabbi is tanított hébert az iskola falai között.

Németh Áron a korai református hitvallásokat vette vizsgálat alá, az Ószövetség-használat és a héber filológiai érvelés nyomait keresve a szövegekben. Az erdődi zsinattól (1545) a tasnádi zsinatig (1597) terjedő fél századból származó 23 szöveget vizsgált meg. A jelentősebb ószövetségi hivatkozást vagy szöveget tartalmazó gyűlések sorából példaként az 1561–1562. évi Debrecen-Egervölgyi Hitvallást említi. Ennek szövegében egyszerű hivatkozások, rövid példázatos történetek, latin betűvel szedett héber kifejezések váltják egymást. Utóbbiak hol a szakszerűség bizonyítékaként, hol a vitás kérdésekben döntő dogmatikai érvként jelennek meg. Az ószövetségi igehelyek használata mindig a biblikus alapvetés igényével történt, s az 1560-as évektől látványos gyarapodásnak lehetünk tanúi. Különösen a Melius közreműködésével létrejött iratok érdemelnek figyelmet.

Győri L. János az Ószövetség szerepét vizsgálta a 16–17. századi magyar református prédikációkban. A Kecskeméti Alexis János, Derecskei Ambrus, Medgyesi Pál és más „prófétáló” igehirdetőktől válogatott idézetekben gazdag írás rámutat arra, hogy bár a prédikátoraink a két testamentum egységét hirdették a szószekről, a történelmi tapasztalatok hatására történt némi elmozdulás az ószövetségi témák felé. Ebben központi szerepe volt az ótestamentumi eszközkészletet működtető wittenbergi történelemszemléletnek és a zsidó–magyar sorspárhuzamnak.

A kötet harmadik blokkjában *Az Ószövetség és a kortárs magyar protestantizmus* cím alatt további három tanulmány fogadja az olvasót. Kiss Jenő az *Igehirdető és az Igazság és élet* című szakfolyó-

iratokban megjelenő mintaprédikációk igeválasztási gyakorlatát veszi górcső alá. Az ószövetségi igékre nézve az előbbiben 35%-os, az utóbbiban 20%-os arány mutatható ki a gyakrabban választott újszövetségi textusokkal szemben. Az aránytalanságot a perikópa-rendszerrel indokolja, összességében pedig a Korai próféták alulreprezentáltságát állapítja meg. Szerinte a lelkészek nem ismerik kellően a kortörténeti és a teológiai összefüggéseket, ezért nem vállalkoznak gyakrabban ótestamentumi igehekelyek alapján való ige hirdetésre. A szerző javaslatot tesz ennek megváltoztatására.

Varga Gyöngyi az általános iskolai hit- és erkölcs-tan, illetve a hitoktatás területén alkalmazott tankönyveket veszi sorra. Alapvetően pozitív tendenciákról számol be: az utóbbi években egyértelműen nőtt az ószövetségi anyag aránya, közel egyensúlyba került az újszövetséggel. Emellett új történetek is felbukkannak, nem csak a korábban „agyonbeszélteket” ismétlik, a tankönyvírók a történetek életkorhoz szabott megismertetésére koncentrálnak. A Biblia két részének egymáshoz való viszonya ábrázolásában háromféle metódust különít el. Végül táblázatos formában, párhuzamosan szemlélteti az evangélikus és a református tananyagot.

Arany János tanulmányában az Ószövetségi témák és textusok szerepéről olvashatunk a 20. század magyar egyházi zenéjében. Írásában 57 zeneszerző (70%-a protestáns) munkásságát tárja fel 293 kompozícióval. A zeneművek 87%-a a Zsoltárok könyvének egyes fejezeteit dolgozza fel, az aránytalanságot a szöveg líraisága indokolja. A gyakrabban feldolgozott könyvek között van még Mózes negyedik könyve, Jób, Ézsaiás, és Jeremiás könyve, valamint az Énekek

éneke (3–5 zenei művel). A Zsoltárok könyve- feldolgozások többféle forrásra építkeznek: a latin Vulgátára, Szenci Molnár Albert szövegére, prózafordításokra, parafrázisokra. A leggyakrabban a 96. és az 51. zsoltárt választották a zeneszerzők (11-11 mű), a gyakoriságot táblázat szemlélteti. Zárásképpen a 49 ószövetségi alapú zeneművet komponáló Gárdonyi Zoltán pályáját ismerteti.

Bölcskei Gusztáv *Az egyház és az Ószövetség: Múlt és jövő* című esszé-szerű írása zárja a kötetet, mintegy megerősítve a korábban olvasottakat. A szerző Notger Slenczka német teológus provokatív kijelentése kapcsán (miszerint az Ószövetség „egy törzsi vallás partikuláris igényének a megfogalmazása”) igyekszik felhívni a figyelmet az Ószövetség fontosságára, annak szerepére a protestáns egyházak életében, s a Szentírás két részének szerves összetartozására.

A reformáció emlékeve számos új eredményt hozott, ezek jelentős része az egyes tudományterületek történeti számvetéseként születtek, pillanatfelvételenként szolgálva a kutatások aktuális állásáról. A protestáns Ószövetség-kutatás a most bemutatott kötettel járult hozzá a reformáció nyomán felépülő sokszínű protestáns hitélet gyökereinek alaposabb megismeréséhez. A jól szerkesztett könyv lapjain akár laikusként is érthető módon tájékozódhatunk a reformátorok és a Szentírás viszonyáról, bibliamagyarázati elvekről, az Ószövetség szerepéről a 16–17. századi Magyarországon, valamint a kortárs teológiai és pedagógiai beágyazottságáról. Ugyanakkor több tanulmány az egyetemi szintű teológiai képzés, valamint az irodalom- és művelődéstörténeti stúdiumok hasznos segédanyaga lehet.

Oláh Róbert